

MIFLARNING O'RGANILISH TARIXIGA DOIR QARASHLAR VA TARAQQIYOT DAVRLARI

VIEWS ON THE HISTORY OF THE STUDY OF MYTHS AND PERIODS OF DEVELOPMENT

ВЗГЛЯДЫ НА ИСТОРИЮ ИЗУЧЕНИЯ МИФОВ И ПЕРИОДЫ РАЗВИТИЯ

DSc Rasulov Z.I. BuxDU dotsenti (DSc Rasulov Z.I. dotcent of BSU)

Ahrorova Nigina BuxDU 2-kurs magistri (2nd course master of BSU)

Kalit so'zlar: Mif, mifologiya, antropogenik miflar, folklor, arxaik, sav, uyg'onish davri, structural maktab, allegoriya g'ori.

Key words: Myth, mythology, anthropogenic myths, folklore, archaic, sav, renaissance, structural school, cave of allegory.

Ключевые слова: Миф, мифология, антропогенные мифы, фольклор, архаика, сав, ренессанс, структурная школа, пещера аллегии.

Annotatsiya

Ushbu maqolada miflar va ularning taraqqiyot davri, insoniyat taraqqiyotida tutgan o'rni, mifologik maktablar, olimlarning asarlarida keltirilgan misollar. Bundan tashqari qadimgi odamlarning qarashlari negizida paydo bo'lgan miflarga misolla va mifshunos olimlar haqida ma'lumotlar berilgan. Renessans davrining mifologiyaga qanday aloqasi borligi, mifologik maktablarning shakllanish va miflar haqida ingliz va o'zbek olimlarining fikrlari keltirilgan.

Annotation

In this article, myths and their period of development, their place in the development of humanity, mythological schools, and examples given in the works of scientists. In addition, examples of myths that arose based on the views of ancient people and information about mythologists are given. The relationship of the Renaissance to mythology, the formation of mythological schools, and the opinions of English and Uzbek scientists about myths are presented.

Аннотация

В данной статье мифы и период их развития, их место в развитии человечества, мифологические школы и примеры приведены в трудах ученых. Кроме того, приведены примеры мифов, возникших на основе взглядов древних людей и сведений о мифологах. Представлено отношение Ренессанса к мифологии, формирование мифологических школ, мнения английских и узбекских ученых о мифах.

Dunyoning barcha xalqlarining taraqqiyotining dastlabki bosqichlarda olam va odam haqidagi tasavvurlaridan kelib chiqib, hayot, o'lim, borlik, dunyoning yaralishi haqida miflar yaratishgan. Dunyoning yaralishi, ma'budlar, sehru-jodular, ilohiyot bilan bog'langan voqea-hodisalar, ilohiy qahramonlar, ruhlar haqidagi asotirlar fan tilida "Mif" deb ataladi. Miflarni o'rganuvchi fan esa mifologiya deyiladi. Mifologiya — muayyan xalq tomonidan yaratilgan mifologik tasavvurlarning izchil tartibga solingan tizimi, asotirlar majmui. Masalan yunon mifologiyasi, hind mifologiyasi,

o'zbek mifologiyasi insoniyat ma'naviy taraqqiyotining ilk bosqichi sifatida muhim amaliy ahamiyat kasb etgan. Miflar ibtidoiy madaniyatning negizi, olamni idrok etishning asosiy vositasi, badiiy tafakkurning ibtidosi hisoblangan. Mifning asosini qadimgi odamlarning koinot, tabiat, inson, samo jismlari, narsa va hodisalarning paydo bo'lishi haqidagi asotirlar tashkil etadi. Mifning arxaik qatlami quyosh, oy va yulduzlar to'g'risidagi shamsiy, qamariy va astral miflar, olamning paydo bo'lishi haqidagi samoviy miflar, odamzotning yaratilishi haqidagi antropogenik miflar, qadimiy e'tiqodiy qarashlarni o'zida ifoda etgan totemistik va animistik miflaridan tashkil topgan. Dehqonchilik madaniyati yuksak darajada rivojlangan hududlarda esa tabiiy-iqlimiy o'zgarishlarning ramziy-metaforik talqinlari asosiga qurilgan taqvimiy (kalendar) miflar va o'lib-tiriluvchi tabiat kultlari haqidagi miflar keng tarqalgan. Xususan, Osiris (Qadimiy Misr), Adonis (Finikiya), Dionis (Yunoniston), Siyovush (O'rta Osiyo) haqidagi mifologik syujetlar shu tariqa yuzaga kelgan. O'zining ilk taraqqiyot bosqichida eng sodda ibtidoiy ishonchlardangina iborat bo'lgan miflar insoniyat tafakkurining tadrijiy rivoji davomida olam, jamiyat va tabiat haqidagi asotiriy syujetlar, mifik obraz va tasavvurlar silsilasini o'z ichiga olgan mukammal tizimga aylangan. Ijtimoiy ongning animizm, totemizm, fetishizm kabi qadimiy shakllari mifologiya bilan chambarchas bog'liq. Ibtidoiy dunyoqarash tizimi sifatida shakllangan miflar qadimgi diniy e'tiqodlarning ilk kurtaklari, ajdodlarimizning falsafiy, axloqiy va ijtimoiy qarashlari, olam va odam hayotiga doir eng sodda ilmiy talqinlar, voqelikni ongsiz-hissiy anglash asosiga qurilgan ramziy-metaforik obrazlar, shuningdek, so'z san'ati, marosimlar tizimi va mifologik tafakkurning turli xil shakllarini o'z ichiga kamrab olgan. U qadimiy odamning borliq olamni idrok etishga doir tasavvur va qarashlarini o'zida jamlagan izchil tizim sifatida ibtidoiy mafkuraning yetakchi g'oyasi bo'lib xizmat qilgan. Miflar ibtidoiy insonning ilmiy, diniy, falsafiy va badiiy qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan sinkretik hodisadir. Shu bois miflar folklor, yozma adabiyot, san'at va ma'naviy qadriyatlarining shakllanishi uchun ilk zamin vazifasini o'tagan. Mifologik tasavvurlar mohiyatini anglash va ularni ilmiy talqin qilishga bo'lgan ilk urinishlar antik davr olimlari tomonidan amalga oshirilgan. Xususan, Platon asotirlarni falsafiy-ramziy nuqtai nazardan talqin qilgan bo'lsa, yunon faylasufi Evgemer (miloddan avvalgi 3-asr) mifik obrazlarni o'tmishda yashab o'tgan real tarixiy shaxslarning timsoliy ifodasi deb bilgan. 19-asrning 1-yarmida Germaniyada "mifologik maktab" yuzaga kelgan. Mifologik maktabning nazariy asoslari nemis filologlari aka-uka Y.Grim va V. Grimmlarning "Nemis mifologiyasi" kitobida bayon qilingan. Ular xalq ertaklarini tahlil qilish jarayonida qadimiy mifologik tasavvurlarning epik syujetlar tarkibidagi qoldiqlarini aniqlashgan va hind-yevropa xalqlari mifologiyasi yagona negizga borib taqaladi, degan muhim ilmiy xulosaga kelishgan. Ana shu nazariyani rivojlantirgan A. Kun, V. Shvars, V. Mannhardt (Germaniya), M. Breal (Fransiya), M. Myuller (Angliya), F. I. Buslayev, A. N. Afanasyev, O. F. Myuller, A. A. Potebnya (Rossiya) kabi olimlar miflarni qiyosiy tadqiq etishgan. Keyinchalik jahon mifshunosligida ko'plab yangi ilmiy yo'nalishlar yuzaga kelgan. Xususan, ingliz qiyosiy etnografiyasining yutuqlari asosiga qurilgan "antropologik maktab" (E. Taylor, E. Lang, G. Spenser, J. Freyzer): mif va marosimlarni o'zaro uzviylikda tadqiq etgan Kembrijlik mifshunoslarning "ritualistik maktabi" (D. Harrison, F. M. Kornford, A. B. Kuk, G. Marri); ibtidoiy madaniyatning ruhiy asoslarini o'rgangan fransuz etnologlarining "ijtimoiy maktabi" (E. Dyurkgeym, L. Levi-Bryul); mifologik tafakkurning intellektual hodisa sifatidagi o'ziga xosligini yoritib bergan "simvolistik maktab" (E. Kassiyer, V. Vundt, K. G. Yung—Germaniya); "strukturual maktab" (K. Levi-Stross—Fransiya) vakillarining asarlarida miflar turli nuqtai nazardan tahlil qilingan. O'zbek mifologiyasi esa G'. Akramov, B. Sarimsoqov, T. Haydarov, T. Rahmonov (mif va epos), M. Jo'rayev, Sh. Turdimov (o'zbek mifologiyasining obrazlar silsilasi va genetik asoslari), Sh. Shomusarov (o'zbek va arab mifologiyasining qiyosiy tahlili) kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Boshqacha aytganda, odamzot sirli va noma'lum dunyo bilan, sirli va vahimali bo'lishlik bilan yuzma-yuz turganda bu bo'shliqning na nomi, na tushunchasi bor edi. Bo'shliq- haos ichida qolgan odam qarshisidagi noma'lum voqelikni izohlashga, tushunishga harakat qildiradi.

V.N.Toporov ta'kidlagandek , “.....inson bo'shliqqa va o'zi uchun noma'lum bo'lgan tabiat kuchlariga qarshi o'zini safarbar qilishi kerak edi” [8,32] Safarbarlik uchun oldin ko'z oldidagi bo'shliqni ikkiga bo'lishi :yovuzlik-o'ziga qarshi, ezgulik-uni himoya qiladigan kuchlarni aniqlab olishi va bu kurashda barcha uchun tabular , me'yorlar , marosimlar joriy qilishi, ma'lum bir kuchlarni “mutlaqlashtirish” [4,96] ya'ni ilohiylashtirishga ehtiyoj sezdi.

Ta'bular, marosimlar, me'yorlar joriy qilish ommaviy ijodkorlikning Karl Yung ta'biri bilan aytganda , “ommaviy ongsizlikning” [9,102] maxsuli bo'ldi. Shu bois mifshunoslar “miflar ijodkori ommadir” degan xulosaga kelganlar.

Bizga ma'lumki, miflar qadimgi odamlarning borliq haqidagi ibtidoiy tasavvurlari majmui bo'lib, koinotning yaratilishi, inson, o'simliklar va hayvonot dunyosining vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo boiishi, tabiiy hodisalarning sabablari va mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ma'budlar va ilohlar to'g'risidagi e'tiqodiy qarashlarni o'z ichiga olgan. Afsonalar va miflar dunyoda hech qachon mavjud bo'lmagan ko'p narsalarni tasvirlaydi. Ammo bugungi kunda odamlar o'zlarining haqiqatiga shubha qilmaydilar.

Barcha madaniyatlarda jamiyatning asosiy g'oyalarini qonuniylashtiradigan afsonalar va afsonaviy asarlar mavjud. Misol tariqasida “Iliada” va “Odisseya”dagi Gomer qahramoni bizga insonlar tarixini – ular qanday rivojlanishini va qanday sarguzashtlari borligini aytib beradi. Rim jamiyatining militaristik qadriyatlarini, jasorat, qadr-qimmat va boshqalar Aenid qahramonida taqdim etilgan. O'rta asrlarning diniy falsafasi, masalan, Foma Akvinskiy tomonidan ifodalangan. Zamonaviy tarix Uyg'onish davridan boshlanadi va Ma'rifat davri orqali yana har bir aniq shaxsga murojaat qilib, bizni kapitalizm, erkin tadbirkorlik afsonasiga olib boradi, uning natijasi, Adam Smitning fikriga ko'ra [11,146], har bir xalqning to'liq gullab-yashnashiga asos bo'ladigan afsonalari ya'ni afsonaviy boyligi bo'lishi kerak.

Bugun biz mifologiyani o'rganish orqali ajdodlarimiz haqida bilib olamiz. Biz ularni etimologik, xronik, tarixiy va psixologik miflar orqali kashf qilamiz. Atrofdagi afsonalar kategoriyalari kabi, ularning ramziy ma'nolari ham shunday.

Mifning eng muhim vazifasi - model, misol, namuna, invariant yaratishdir. Taqlid va takror ishlab chiqarish uchun modellarni qoldirib, afsonaviy vaqt va afsonaviy qahramonlar bir vaqtning o'zida tabiat va jamiyatda o'rnatilgan tartibni saqlab qolishda davom etadigan sehrli ruhiy kuchlarni chiqaradi. Bu tartibni saqlash ham afsonaning eng muhim vazifasidir.

Bundan tashqari mifologiya haqida gap borar ekan bunda muayyan bir xalq tomonidan yaratilgan mifologik tasavvurlarning izchil tartibga solingan tizimi, asotirlar majmuasi sifatida qaraladigan bir nechta mamlakatlar mifologiyalari masalan yunon mifologiyasi, hind mifologiyasi, o'zbek mifologiyasi insoniyat ma'naviy taraqqiyotining ilk bosqichi sifatida muhim ahamiyat kasb etgan hisoblanadi. Mifologiya ibtidoiy madaniyatning negizi, olamni idrok etishning asosiy vositasi hisoblanadi, badiiy tafakkurning ibtidosi bo'lib xizmat qiladi.

Mifologiyaning asosini qadimiy odamlarning koinot, tabiat, inson, samo jismlari, narsa va hodisalarning paydo bo'lishi haqidagi asotirlar tashkil etadi. Mifologiyaning arxaik qatlami quyosh, oy va yulduzlar to'g'risidagi shamsiy, qamariy va astral miflar, olamning paydo bo'lishi haqidagi samoviy miflar, odamzotning yaratilishi haqidagi antropogenik miflar, qadimiy e'tiqodiy qarashlarni o'zida ifoda etgan totemistik, animistik va kult miflaridan tashkil topgan. Dehqonchilik madaniyati yuksak darajada rivojlangan hududlarda esa tabiiy-iqlimiy o'zgarishlarning ramziy-metaforik talqinlari asosiga qurilgan taqvimiy (kalendar asosida) miflar va o'lib-tiriluvchi tabiat kultlari haqidagi miflar keng tarqalgan. Xususan, Osiris (Qad. Misr), Adonis (Finikiya), Dionis (Yunoniston), Siyovush (O'rta Osiyo) haqidagi mifologik syujetlar shu tariqa yuzaga kelgan. O'zining ilk taraqqiyot

bosqichida eng sodda ibtidoiy qarashlardangina iborat bo'lgan miqlar insoniyat tafakkurining tadrijiy rivoji davomida olam, jamiyat va tabiat haqidagi asotiriy syujetlar, mifik obraz va tasavvurlar silsilasini o'z ichiga olgan mukammal tizimga aylangan. Ijtimoiy ongning animizm, totemizm, fetishizm kabi qadimiy shakllari mifologiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ibtidoiy dunyoqarash tizimi sifatida shakllangan.

Mifshunos olimlar miqlarni vazifasiga ko'ra, ikki xil turga bo'ladi [5,84],

1.O'tmish haqida hikoya qiluvchi-dioxronik miqlar;

2.Bugun va kelajak haqida hikoya qiluvchi –sinxronik miqlar.

Aynan shu xususiyatiga ko'ra, miqlarda makon va zamon chegaralari buziladi: o'tmish, bugun va kelajak qorishiq holda keladi. Bu holat ijodkorlarga asari orqali aytmoqchi bo'lgan fikrlarini yoki hikmatlarini bayon qilish, singdirish yo'lini osonlashtiradi. Mifning poetik xususiyatlari aynan mana shu jihati bilan keng imkoniyatlar beradi. Qadim miqlarda odamlarning ezgulik va yovuzlik kuchlariga bo'lgan munosabatlari va hayotiy tasavvurlari hosilasi sifatida o'sha davr ijtimoiy, botiniy va ma'naviy hayotini ma'lum ma'noda ramzlashtirgan.

Qadimgi davr mutafakkirlari Pifagor, Aristotel, Evgemer, Platon [4,173] asarlarida miqlarga dastlabki ta'rif va tavsiflar berilgan. Miqlar qanday va kim tomonidan yaratilgan degan savol qariyb yigirma asrdan buyon tadqiqotchilar va allomalar uchun munozara va muhokama mavzusi bo'lib kelmoqda. Qadimgi yunon donishmandlarining mifga yondashuvi bir xil emas albatta. Platon mifning "allegoriya g'ori", "majozlar g'ori" deb aytadi, bu bilan inson tasavvurini "g'orga" o'xshatadi.[7,13] "Afsuski, inson o'z tasavvur "g'ori"ning abadiy quliga aylanganki, kim bu g'ordan o'z hissiyotlari, kechinmalarini xalos qilolsa, bandilikdan qutuladi" [7,15] deb fikr bildiradi. Bu bilan Platon insondagi g'ofilik, bid'at ommaviy ongsizlik holatini nazarda tutadi. Faylasuf bu g'ordan faqat inson o'z aql-u idroki bilan chiqib ketishi mumkin deb hisoblaydi. [7,19] Aristotel esa mifologik tafakkur tarzini ilmiy tafakkurga qarshi quygan holda munosabatda buladi [1,15]. Bu xil talqinni Aristotelning qadimgi yunon fojialari tahlilida yaqqol ko'ramiz. Poetikaning tur va xillariga to'xtalgan, adabiyot nazariyasiga insoniyat tarixida birinchilardan bo'lib mukammal va ilmiy javob topa olgan mutafakkir mifga poetikaning fabulasi, ya'ni voqelikning birlashtirib turuvchi, rivojlantiruvchi va yakunga eltuvchi bir vosita sifatida talqin qiladi.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida ham "sav", ya'ni miqlarni tahlil qilishga urinish bo'lgan.[5,11].Shu bilan Rabg'uziy o'zining "Qissasi Rabg'uziy" asarida ham garchi islomiy miqlar haqida fikr-mulohaza bildirmagan bo'lsada, asotirlarni bir tizimga solishga harakat qilgan.

Fridrix Shlegel mifni insoniyatning dunyoni falsafiy anglashining boshlanishi sifatida tahlil qiladi. Uning fikriga ko'ra, mif orqali odam obyektiv hodisalarni o'zining subyektiv tasavvuridan kelib chiqib baholashga, ya'ni dunyoni, borliqni anglashga intilgan. Aynan shuning uchun ham miqlarda juda ko'p falsafiy hikmatlar mavjud. Bu mutafakkir o'zining qarashlari bilan mifni adabiyotga, falsafaga, san'atga yaqinlashtirib berdi, miqlarni faqat diniy-mistik qarashlar mujassammi, degan qarashni yo'qqa chiqardi. Adabiyot va san'atning mifologik usuldan foydalanishiga keng yo'l ochdi. Shuningdek, olim "yangi davr qadimgi miqlardan foydalangan va quvvat olgan holda o'z miqlarini yaratadi" [6,18], degan qarashni o'rtaga tashladi. Uyg'onish davrining mifshunoslari tadqiqotlari, xususan, F.Shellingning mifni "ilohiy anglash"ning asosi sifatidagi talqinni XX asrda "mifologik maktab"ning shakllanishiga turtki berdi.

F.Shelling esa mifologiyani har qanday san'atning asosi, degan qarashda to'xtaladi. Olimning fikricha, miqlar inson ongining ko'p xudolikdan yagona xudogacha bosib o'tgan yo'lini ko'rsatib turuvchi ong faoliyatining so'z bilan ifoda etilgan ko'rinishdir.

Xulosa qilib shuni ayta olamizki miflar qadimgi odamlarning qarashlari negizida yaratilgan,buni tadqiq qilishdan maqsad qadimgi odamlarning borliq haqidagi ibtidoiy tasavvurlari haqida xabardor bo'lib,hozirgi dunyo bilan taqqoslash hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Aristotel “Поэтика” / Пер. М. Л. Гаспарова. — Аристотель. Сочинения: В 4-х т.. — М.: Мысль, 1983.
2. Jovliyev B.H “Badiiy asarda mifopoetik talqin va badiiy obraz” 10.00.08 PhD dissertatsiya
3. Losev A.F. “Диалектика мифа”. — М.: Правда, 1990
4. Losev A.F. “История античной эстетики”. М., 1969, с. 151 и сл., 6664 и сл. Библиография: с. 707 сл.
5. M. Jo'rayev. Folklorshunoslikka kirish. T., 2006.
6. Meletenskiy E. “Поэтика мифа”. М. 1976 й. 18 бет.
7. Platon “Соб. соч. в 3-х тт. Т.3 (1). М., 1971г.
8. Тогоров V.N “Миф. Ритуал.Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное «Прогресс» — «Культура», 1995.
9. Yung.K.G. [“Об архетипах коллективного бессознательного” - Москва: Директ-Медиа, 2007](#)
- 10.Yo'ldoshev S “Turkiy folklorda mifologik obrazlar” bitiruv malakaviy ish, 2016
- 11.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi –O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti(2000-2005)
- 12.www.wikipedia.uz